The Brāhmī, International Multidisciplinary Research Journal
(Peer Reviewed, Referred & Open Access Journal)
Volume: 01 | Issue: 02 | Jun-Aug 2024 | www.thebrahmi.com

अनूदितसंस्कृतसाहित्ये आचार्यभागीरथिनन्दमहोदयस्य योगदानम्

पूर्णमासी देवी, अध्यक्षा,
कृष्णप्रियादेवीमहिलामहाविद्यालयः,दशपल्ला

सारस्वतसाधनपरम्परावाहिनि संसारेऽस्मिन् अनुवादकलालंकृता कवेर्भारती महत्सौष्ठवं बिभर्ति। कविभारतीयं बहुप्रसरणगुणान्विता विद्वज्जनहृदयकन्दराधिष्ठिता सती विश्ववासीनां प्रसङ्गे न केवलं प्रेरणादायिनी, अपि च विश्वशान्तिस्थापने अग्रणीं भूमिकामधिगृह्णाति। कलकलनिनादिनी सुरस्रोतप्रस्रविणी मधुमन्दाकिनी पतितपावनी जगज्जननी भगवती जाह्नवी जातिधर्मवर्णनिर्विशेषतया सर्वेषां पितृतर्पणादिभिः कार्यैः यथैवं पापविनाशनं करोति, सुखसमृद्धिं प्रददाति च, अनुवादकलाकवलिता नवनवोन्मेषशालिनी कारयित्री प्रतिभा तथैव विश्ववासीनां समीपे ओडिआ–वङ्गला–तेलगु–कन्नडा–मालायालाम–हिन्दी–संस्कृत–इंराजी–फ्रेञ्च–इटाली–जर्मनीप्रभृतिभाषाविरचितग्रन्थानां परिचयं प्रददाति, विविधस्थानविशेषाणां संस्कृतिं ज्ञापयति च। अपि च काव्यतत्त्वमुख्यरसतत्त्वं विश्ववासिभ्यः परिवेशयति। अनेन उत्कलीयाः वङ्गसाहित्यामृतं, वङ्गीया अपि उत्कलीयसाहित्यामृतम् एवमेव क्रमेण परस्परयोः साहित्यामृतं सर्वे रसपिपासुनः साहित्यिकाः सेवन्ते। अतएव सकलभाषावद्धसाहित्ये जनानां प्रवेशः सुकरो भवति, फलतः विश्वसंहतिस्थापनाय इयं महती रज्जुः वर्त्तते। जगतीकरणकालेऽस्मिन् उत्कलभाषासाहित्यस्य विश्वव्यापिप्रचाराय संस्कृतभाषया भाषान्तरीकरणे ग्रन्थलेखकाः प्रयत्नशीलाः सञ्जाताः। सन्दर्भेऽस्मिन् उत्कलभाषासाहित्यस्य विश्वव्यापिप्रचाराय संस्कृतभाषया अनुवादकरणे आचार्यहरेकृष्णशतपथी, आचार्यवनमालिविश्वालः, आचार्यसुकान्तकुमारसेनापतिः, डा.क्षीरोदचन्द्रदाशः, डा.हरेकृष्णमेहेरः, डा.व्रजसुन्दरमिश्रः, डा.कृष्णकेशवषडङ्गी, डा.नारायणदाशः, डा.उमाकान्तपण्डा, डा.प्रमोदिनीपण्डा, डा.परम्बाश्रीयोगमाया, पण्डितगदाधरदाशप्रभृतयः उत्कलीयविद्वांसः प्रयत्नं कुर्वन्ति। अनेनैव उत्कलमणिगोपबन्धुदाशस्य धर्मपदम्, गङ्गाधरमेहेरस्य तपस्विनीकाव्यम्, राधानाथरायस्य चन्द्रभागा, गोदावरीशमिश्रस्य कालीजाई, सच्चिदानन्दराउतरायस्य वाजिराउतम्, गोकुलानन्दमहापात्रस्य चन्द्रर मृत्यु (मृत्युः चन्द्रमसः), नीलकण्ठदाशस्य कोणार्क, फकिरमोहनसेनापतेः सुनावोहू-इत्यादयः बहवः उत्कलसाहित्यग्रन्थाः संस्कृते अनूद्य विश्वसंस्कृतवाङ्मये रत्नत्वेन राजन्ते। एवमेव समग्रेऽस्मिन् भारतवर्षे सफलानुवादकर्त्तृरूपेण आचार्यभागीरथिनन्दोऽपि सर्वत्र परिचित इति तस्यानुवादग्रन्थानां परिशीलनात् प्रतीयते। महोदयरेष उत्कलभाषासाहित्ये प्रसिद्धानां ज्ञानपीठपुरस्कारभाजां श्रीमतां सीताकान्तमहापात्राणां, प्रतिभारायमहोदयानां तथा गुरुवर्याणां चन्द्रभानुशतपथिमहाभागानाञ्च ग्रन्थान् संस्कृतभाषयाऽनूद्य केन्द्रसाहित्याकादेमीप्रभृतिपुरस्कारैः पुरस्कृतो वर्त्तते।

अनूदितग्रन्थेषु तेषु *"याज्ञसेनी"* इति प्रथमानुवादोपन्यासः डा.प्रतिभारायमहोदयया मूलतः प्रणीतः, गुरुप्रसन्नमुद्राक्षरशालायां १९८५ख्रीष्टाब्दे च मुद्रापित आसीत्। संस्कृतानुवादस्वरूपग्रन्थोऽयं विजयनगरे अमरमुद्रणालये २००६ख्रीष्टाब्दे मुद्रापित आसीत्। अयमेकः पत्ररूपोपन्यासः ग्रन्थः, अतएवात्र सूचीपत्रं नास्ति। तत्र प्रथमभागे "समाप्तिः"[१] इति पदात् आरभते। पुनस्तत्र

पञ्चपञ्चाशत्तम(५५)विभागस्यान्ते "आरम्भः" [२] इति पदात् समाप्यते। आरम्भे "समाप्तिः" ततः "इति" अन्तिमे च "आरम्भः" एवमेव शब्दानां प्रयोगस्य तात्पर्यमिदं यत्, पत्रमिदमुल्लिख्य पुनः पठितुं कृष्णायाः प्रयासः भवति। अन्तिमसमये यावज्जीवनं न त्यजति, तावदिदं पठनं प्रचलिष्यति। स्वलिखितं पत्रमिदं तस्याः मृत्युमार्गसहचरं भविष्यति। "समाप्तिः"इति पदानन्तरम् "इति तव प्रियसखी" [३] उल्लिख्यते। सखी इत्युक्त्या द्रोपदी कृष्णा याज्ञसेनी वा अवबुध्यते। सखा इति शब्देन कृष्णः अवगम्यते, यतो हि श्रीकृष्णं प्रति द्रौपद्याः आत्मनिवेदनमिदम् उपन्यासस्यास्य सारतत्त्वम्। महापुरुषः कृष्ण एवात्र नायकः। कृष्णा तु नायिका। कृष्णाकृष्णयोर्मध्ये सखी सखा चेति आध्यात्मिकसम्बन्धः यः खलु देहातीतप्रेमसम्बन्धः अत्रावलोक्यते। महाभारतीयकथामनुसृत्य काले काले नारीजीवनस्य सकला समस्या, समस्ताश्चान्तर्वेदनाः द्रौपदीमुखेन उपन्यासेऽस्मिन् उपस्थापिताः। दिङ्मात्रमुदाह्रियते तत्र मेरुगिरेः हिमालयस्य स्वर्णरेणुषु स्खलितपदायाः स्वर्गलाभात् वञ्चितायाः कृष्णायाः अत्यन्तनिस्सहतया आत्मसम्वेदनं यथा–

निर्बोधशिशवे क्रीडनकं प्रदाय परस्मिन् क्षणे तस्माद् बलादाकृष्य हरणस्येव सर्वं दत्त्वा सर्वापहरणस्य कथमिदं प्रहसनम्। यो हस्तौ प्रसार्य याचते, तं प्रसारयितुमुचितम्। परन्तु यः किमपि न याचते, तस्मै प्रतारणमिदं नैष्ठुर्यातिरिक्तं किमन्यात् स्यात्।[४]

एवमेव विविधवर्णनासु ज्ञायते यत् समग्रविश्वस्य विदुषां संस्कृतपाठकानां मानसोल्लासाय हृदये नारीसम्मानजागरणार्थञ्च अस्यानुवादपरम्परायाम् आचार्यनन्दमहोदयेन महता प्रयासेन संस्कृतभाषया ग्रन्थोऽयमनुवादः कृतः।

आचार्यनन्दस्य द्वितीयः *"सृष्टितत्त्वानुचिन्तनम्"* इत्यनुवादग्रन्थः २०१० ई.वर्षे प्रकाशितः। श्रीमता गुरुदेवेन चन्द्रभानुशतपथिमहोदयेन "गोप्यरु अगोप्य" इत्युत्कलभाषया चतुर्दशाक्षरीति छन्दसा ग्रन्थोऽयं मूलतो विरचितः। अनुवादकेन तु अनुष्टुप्छन्दसाऽनूदितो वर्त्तते। विषयविभाजने आहत्य चतुस्त्रिंशत् अध्यायाः विलसन्ति, येषु अनन्तपुरुषः, हिरण्यगर्भः, शून्यब्रह्मतत्त्वम्, विश्वमहायज्ञः, आदितत्त्वम्, आकाशगङ्गा, प्रलयतत्त्वम्, सूत्रधारः, नवसृष्टिः, पञ्चकृत्यम्, आदित्यतत्त्वम्, गणपतितत्त्वम्, कलातत्त्वम्, रुद्रतत्त्वम्, सप्तकिरणात्मकं जगत्, सप्तात्मकं जगत्, प्राणतत्त्वम्, अखण्डमण्डलाकाररूपम्, स्वरतत्त्वम्, महातत्त्वम्, महाशक्तिः, मातृकागणः अथवा वर्णमाला, नादतत्त्वम्, सृष्टिकालविज्ञानम्, कालतत्त्वम्, ऋषितत्त्वम् अथवा देवतातत्त्वम्, सोमतत्त्वम्, प्रतीकब्रह्म, नारायणतत्त्वम्, नारदतत्त्वम्, अवतारतत्त्वम्, गुरुतत्त्वम्, पुरुषकारः, अन्तिमप्रार्थना चेति चतुस्त्रिंशदध्यायेषु विविधाः विषयाः समावेशिताः सन्ति।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायाध्यात्मिकग्रन्थोयं न केवलं साईभक्तानां कृते, अपि तु साधारणजनानां हृदयकन्दरे भक्तिभावप्रवाहे मधुमन्दाकिनीव भाति। अत्र न केवलम् आध्यात्मिकविषयाः, अपितु दर्शन-विज्ञान-ज्यौतिषसिद्धान्तानां समाहारः दृश्यते। ग्रन्थेऽस्मिन् सृष्टितत्त्वत आरभ्य भारतीयदर्शन-धर्म-विज्ञान-ज्यौतिषशास्त्रदिविभिन्नानां विषयाणाम्, अपि च सृष्टिकालविज्ञानस्य क्रमे ऋषितत्त्व-देवतातत्त्व-प्रतीकब्रह्मतत्त्व-नारायणतत्त्व-गुरुतत्त्व-अवतारतत्त्व-मित्यादीनां विषयाणाम् उपस्थापनं मार्मिकभङ्ग्या प्रतिपादितमस्ति।

The Brāhmī, International Multidisciplinary Research Journal
(Peer Reviewed, Referred & Open Access Journal)
Volume: 01 | Issue: 02 | Jun-Aug 2024 | www.thebrahmi.com

समग्रस्य जीवनगतोऽनेकमौलिकप्रश्नानां समाधानमत्र साधितं दृश्यते। प्रत्यध्यायं चान्ते सर्वकारणकारणस्य गुरुरूपस्य भगवतः प्रार्थनायोजनया, प्रार्थनायाः स्तुतिरूपत्वात्, स्तुतेश्च भगवद्विषयकरत्युपाधिकत्वाच्च साहित्यरसिका अप्यत्र भावध्वनिप्रधानकवितासु आत्मानमुन्मुखीकर्त्तुमर्हन्ति। वैज्ञानिकाः भविष्यत्कालिकाः, ज्योतिषशास्त्रसम्मताः वर्तमानकालस्य दिशा, सांख्यशास्त्रस्य विषयाश्च चर्चितायै ग्रन्थोऽयमखिलविश्वस्य मूलस्रोतरूपेण सर्वेषां विद्यमानानां तत्त्वानमाकरः मे प्रतिभाति। प्राचीनपरम्पराऽऽधारेण छन्दोशास्त्रनियमाधारेण च बद्धोऽयं प्रबन्धः आधुनिकसारस्वतसाधकानां मार्गदर्शकः स्यादिति मे विश्वासः।

ततः पद्मविभूषणेन डा.सीताकान्तमहापात्रमहोदयेन उत्कलभाषया पारम्परिकवृत्तरहितः नवसर्गैः लिखितो *"भारतवर्षम्"* इति आचार्यनन्दमहाभागस्यास्य तृतीयानुवादग्रन्थः २०१०सम्वत्सरे राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन प्रकाशितः। पुस्तकेऽस्मिन् सम्पूर्णकाव्यम् उत्कलभाषासंस्कृत-भाषाभ्यां च प्रतिपूर्वपरपृष्ठं युगपत् समानमात्रया सन्निहितमस्ति। काव्येऽत्र सांस्कृतिकविभवाः निरूपिताः वर्त्तन्ते। कविरयम् आवाल्यात् स्वीयं भारतदेशं, भारतीयां संस्कृतिं, भारतीयां पीडां च दर्शं दर्शं मनस्तत्त्वविवलितदृशा स्वदेशस्यामृतमर्त्यतां सम्पाद्य सहृदयमनः आकर्षति, देशात्मबोधबीजञ्चाङ्कुरयति। तत्र दिङ्मात्रमुदाहरणत्वेन नवसर्गात्मककाव्यस्यास्य द्वितीयसर्गे वर्णनानुसारं सम्प्रति मनुष्यं मनुष्यञ्चान्तरा कोऽपि सुसम्पकः नास्ति। सर्वे रक्तपाताय हत्यार्थञ्च निमज्जिताः भवन्ति। अतः त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्यकाः देवाः शान्ता भवन्ति। उक्तञ्च कविना-

त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याकास्त्रिदशाः शान्ताः / मानवस्यार्त्तियाञ्चानुरोधानां / श्रवणं तु दूरे /
प्रायेणाद्य नेत्रेष्वावरणं, न किमपि दृश्यते /कर्णश्च रुग्णाः, न किमपि श्रूयते।। /
तथापि निर्देशः पितृपुरुषाणां / चरैवेति चरैवेति /क्लान्तिहीनयात्रेव सुदूराकाशे।।[५]

एवमेव परम्पराऽऽधुनिकते, अतीतस्मृतिभाविस्वप्नौ चैकीकृत्य वास्तवविकल्पस्य सर्जनायां कवेरत्र निरन्तरमभिनिवेशः विद्यते। अस्य कविताः क्लेशकल्मषादीनां मध्ये मानवस्थितेः गभीरतमस्यानन्दस्य अनुसन्धानं प्रददत्ति। सहृदयानां समक्षं प्रस्तुतोऽयं काव्यग्रन्थः अस्माकं भारतदेशमाधारीकृत्य पुरापुरोऽवलोकनाभ्यां समाहृत्य किमपि सांस्कृतिकं रूपं निरूपयति। मानवसभ्यताया इयं भारतभूमिः अनादिः अनन्ता च। सा असत्यपि काले काले अभवत् भविष्यति च। भूतत्त्वपुरातत्त्वेतिहासादीन् अतिक्रम्य इदानीन्तनकाले अस्माभिः सह सङ्गता सा अस्मास्वपि स्थास्यति। संस्कृत्यपरपर्याया सैषा नानाभूततत्त्वैः निरन्तरं चरैवेति चरैवेति आवाहयति। एषा संस्कृतिः महानन्द-महादुःखे, सामगान-रेरेकारौ, स्वेच्छाप्राणत्यागाऽ-नाहाहारमृत्यू, मानससरोवर-लघुकुल्ये, पञ्चतारकाऽऽवासभग्नजीर्णकुटीरे, यमनचिकेतारौ, समादर-लाञ्छने च उररीकृत्य सञ्जीविता भवति। एतेषां सर्वेषां समवायेन स्मृतौ वास्तविकस्य सामाजिकानन्दस्य उद्रेक इति कवेरस्य कविताया: विशेषः भवति। वास्तवतः काव्यमिदं भारतवर्षस्य वैभवं व्यनक्ति।

आचार्यनन्दस्य चतुर्थानुवादग्रन्थः *"उल्लंघनम्"* २०१५सम्वत्सरे नवदेहलीस्थसाहित्याकादेमीद्वारा मुद्राप्य प्रकाशितः। तत्र डा.प्रतिभारायमहोदयया उल्लङ्घनम् इति गल्पमग्रे उपस्थाप्य एण्टिक्, गान्धी उवाच, निरुत्तरः, रुद्धावतारः, पादुकापूजा, व्याघ्रः, घुणः,

The Brāhmī, International Multidisciplinary Research Journal
(Peer Reviewed, Referred & Open Access Journal)
Volume: 01 | Issue: 02 | Jun-Aug 2024 | www.thebrahmi.com

भोजनोत्सवः, दुहिता, कपटद्यूतम्, तात्त्विकः, अनामधेयः, भगिनीभागः, मानरक्षा, केतकीजीवनम्, पादुकायुगलम्, अमृतनैवेद्यम्, निजसङ्केतः, अनुक्तं वृत्तम्, मातृविभाजनम् चेति शीर्षकैः एकविंशतिगल्पैः उत्कलभाषया आद्याप्रकाशनीकटकप्रकाशनसंस्थाद्वारा १९९८सम्वत्सरे च ग्रन्थोऽयं प्रकाशितः। अत्र विविधचरित्राणां कथामाध्यमैः समाजस्य कृते दिग्दर्शनं प्रदानं भवति। दिङ्मात्रमुदाह्रियते तत्र व्याघ्रः इति सप्तपुटसम्वलितायां कथायां प्रतिपाद्यते यत् कथं प्रभुः सेवककन्यायाः उपरि अत्याचारं कृत्वा तां हत्वापि न्यायालयात् प्रमाणाभावात् मुक्तो भवति। एवमेव धनधान्याद्युत्कोचेन अग्रिमं प्रतिभूं प्राप्य आरक्षिकिभिः शृङ्खलाबद्धोऽपि न अभवत्। परन्तु सेवकः स्वप्रभोः कन्यायाः धर्षणं न कृतवान्। केवलं तस्याः बलात्काराय उद्यममाचरितवान्। तदर्थं कारावासं स्वीकरोति, पुनश्च ग्रामीणानां प्रस्तराघातैः स आघातो भवति। यदा मनुष्यो निष्ठुरो सन् किमपि कार्यं करोति, तदा तस्मै अत्र व्याघ्रस्य प्रतीकं सम्यक् व्यवह्रियते। अपरञ्च व्याघ्रः मनुष्यं खादित्वा जीर्णं करोति, परन्तु कृतकव्याघ्रस्तु स्वयं म्रियते। सेवकस्य विषये प्रतिपाद्यते यथा–

अगण्यस्य मानुष्यं शनैः शनैर्लोपं याति। तस्य हस्तचरणा व्याघ्रस्यैवावस्थान्तरिताः। तस्यापि दन्ता नखाश्चाङ्कुरिताः। सम्प्रति स पूर्णतो वन्यः शार्दूलः। मीननयनाभ्यामगण्यो व्याघ्रमुखो दृश्यते। किन्तु अगण्ये वर्तमानो मनुष्यः स्वदेहं सहसा त्यक्तुं न प्रस्तुतः।[६]

पुनश्च– *परन्तु ग्रामप्रवेशे तदुपरि लोष्टवृष्टिरारब्धा। ग्रामे तथाभूतस्य पापकर्मणः स्थानमेव नास्ति। वास्तविकव्याघ्राः घ्नन्ति, मृषाव्याघ्रास्तु म्रियन्ते– इत्येव प्रकृतिनियमः। अगण्यः प्रकृतिनियममनुपालयन् तत्रैव मुद्रितनेत्रो निश्चिन्तः सुप्तः।*[७]

एवमेवात्र कथासंग्रहस्यास्य कथानां परिवेशः पार्वत्य–ग्राम्य–नागरिकसमाजजीवनञ्चेति भवति। पात्रचित्रणे सामाजिकमनोभूमेरन्तस्थलं प्रविश्य तद्गतचित्तकल्पान् लेखिकेयमनुसन्दधाति। उत्कलीयसंस्कृतिं विश्वसंस्कृतिप्रचाराय संस्कृतभाषया कथासंग्रहोऽयमनूद्यते। अत्र सामाजिकजीवनस्य समस्याऽन्तर्द्वन्द्वमनोविज्ञानानां पटवयनं भवति।

ओतत्रैकोनविंशाऽध्यायात्मकसंस्कृतानुवादस्वरूपः महोदयस्यास्य पञ्चमानुवादग्रन्थः *“श्रीगुरुभागवतम्”* इति २०१६सम्वत्सरे विजन्सप्रिण्टर्स–एण्ड–पब्लिशर्स–इति प्रकाशनसंस्थया प्रकाशितः। श्रीमता गुरुदेवेन चन्द्रभानुशतपथिमहोदयेन मूलतः ओडिभाषया विरचितस्य “श्रीगुरु भागवत” इति ग्रन्थस्य प्रथमखण्डस्य संस्कृतानुवादरूपम्। गुरुः हि स्वयं भगवान्निति मूलतत्त्वमुपस्थाप्य नवाक्षरच्छन्दसा विरचितमिदं गुरुभावतम् अनुवादकेन अनुष्टुप्छन्दसा अनूद्यते। ग्रन्थेऽस्मिन् वर्ण्यते यत् श्रीगुरोः शक्तिपातेन शिष्ये शक्तिः जायते। दीक्षायाः मूलमन्त्रस्तु गुरवे समर्पणम्। ग्रन्थेऽस्मिन् गुरुतत्त्वस्य गहनविवेचनं वर्त्तते, यत् किल विश्वेऽस्मिन् गुरुमार्गानुयायिनां ज्ञानलाभाय प्रकाशस्तम्भस्वरूपमेव। वास्तवतः ग्रन्थोऽयं गुरुपरम्परासाहित्यजगति रत्नायमानः परिशोभते।

अनूदितग्रन्थान्नेतान् विहाय मौलिकग्रन्थद्वयात् शतककाव्यमेकं *“श्रीगुरुभक्तिकुसुमाञ्जलि–शतकम्”* इति आचार्यनन्दमहोदयेन प्रणीतम्। काव्यमिदं उपमा–रूपक–अर्थान्तरन्यास–समासोक्ति–निदर्शना–विभावना–विशेषोक्ति–अनुप्रास–श्लेषादिभिरमलङ्कारैरलंकृतम्, अनुष्टुप्छन्दसा च विरचितम्। शतककाव्येऽस्मिन् चतुरधिकमेकशतं श्लोकाः सन्ति। २०१६वर्षे काव्यमेतत् प्रकाशितम्। महोदयेनानेन

The Brāhmī, International Multidisciplinary Research Journal
(Peer Reviewed, Referred & Open Access Journal)
Volume: 01 | Issue: 02 | Jun-Aug 2024 | www.thebrahmi.com

"तस्मिन् दिने" इति चतुर्दशानां लघुकथानां संग्रहः अपरैको मौलिकग्रन्थः विरच्यते। २०२०सम्वत्सरे च कथासंग्रहोऽयं प्रकाशितः। किञ्च आचार्यनन्दमहाभागेन *साहित्यरत्नाकरमीमांसा* इति काव्यशास्त्रीयसमीक्षाग्रन्थः, *प्रतिभासंस्कृतमार्गदर्शिका* (६संस्करणेषु), *विमलासंस्कृतमार्गदर्शिका, बृहत्त्रयीपरिशीलनम्, A Sanskrit Foundation of Indian Management Ethics* चेत्यादयः विविधाः ग्रन्थाः छात्राणां परीक्षोपयोगाय, ज्ञानपिपासूनां ज्ञानविकाशाय, विदुषां मोदाय च लिख्यन्ते। अपि च सरलं संस्कृतम्, सरसं सस्कृतम्, सफलं संस्कृतम्, सकलं संस्कृतम् इति पञ्ममकक्षातः अष्टमकक्षापर्यन्तं पाठ्यक्रमपुस्तकानि लिखितानि। शताधिकसंख्याकाः शोधलेखाः, कविताः, कथाश्च विविधपत्रपत्रिकासु प्रकाश्यन्ते।

पादटिप्पणी-

१.याज्ञसेनी-पृ.१।

२.याज्ञसेनी-पृ.४६७।

३.याज्ञसेनी-पृ.१।

४.याज्ञसेनी-पृ.२।

५.भारतवर्षम्-पृ.३५।

६.उल्लघनम्-पृ.८६।

७.उल्लघनम्-पृ.८८।

ग्रन्थसूची-

क्र.सं.	ग्रन्थनाम	प्रणेता/व्याख्याता	प्रकाशकः	सम्बत्सरः
१.	उलंघनम्(अनुवादः)	आचार्यभागिरथीनन्दः	दिल्ली-संस्कृतैकादेमी	२०१५
२.	भारतवर्षम्(अनुवादः)	आचार्यभागिरथीनन्दः	राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्	२०१०
३.	याज्ञसेनी(अनु)	आचार्यभागिरथीनन्दः	राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्	२००६
४.	श्रीगुरुभागवतम्(अनुवादः)	आचार्यभागिरथीनन्दः	विजन्स प्रिण्टर्स पब्लिशर्स	२०१६
५.	सृष्टितत्त्वानुचिन्तनम्(अनु.)	आचार्यभागिरथीनन्दः	विजन्स प्रिण्टर्स पब्लिशर्स	२०१०
६.	तस्मिन् दिने	आचार्यभागिरथीनन्दः	अमरग्रन्थ पब्लिकेशन्स	२०२०
७.	श्रीगुरुभक्तिकुसुमाञ्जलिशतकम्	आचार्यभागिरथीनन्दः	अमरग्रन्थ पब्लिकेशन्स	२०१६